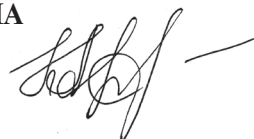

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

АРЕФЬЄВА НАТАЛІЯ ГЕОРГІЇВНА

УДК 811.161.1'282.4'373.7'374(477.72/.74):39(=161.1)(043.3)

**ФРАЗЕОЛОГІЯ РОСІЙСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНСЬКИХ ГОВІРОК
ПІВДНЯ УКРАЇНИ:
ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ
ТА ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТИ**

Спеціальність 10.02.02 – російська мова

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Дніпро-2021

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано на кафедрі російської мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Науковий консультант: доктор філологічних наук, професор,
Степанов Євгеній Миколайович,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова,
професор кафедри загального та
слов'янського мовознавства.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Дядечко Людмила Петрівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, професор
кафедри російської філології Інституту філології;

доктор філологічних наук, професор
Іванова Людмила Петрівна,
Національний педагогічний
університет імені М. П. Драгоманова,
професор кафедри слов'янських мов;

доктор філологічних наук, професор
Шепель Юрій Олександрович,
Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара,
професор кафедри перекладу та
лінгвістичної підготовки іноземців.

Захист відбудеться 22 грудня 2021 року об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.051.05 в Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара за адресою: 49010, м. Дніпро, пр. Гагаріна, 72, ауд. 1107.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (49107, м. Дніпро, вул. Казакова, 8) та на офіційному сайті установи (<http://www.dnu.dp.ua/dissertation/K08.051.05>).

Автореферат розіслано 22 листопада 2021 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради Д 08.051.05,
кандидат філологічних наук, доцент

Т. В. Шевченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Наукові розвідки, пов'язані з вивченням народної духовної культури, є нині надзвичайно актуальними. Докорінна зміна наукової парадигми в гуманітарних науках під впливом постмодерністської філософії та загальної тенденції сучасного гуманітарного знання – антропоцентризму, яка припадає на 80-90 рр. ХХ ст., зумовила значну активізацію досліджень, присвячених вирішенню глибинної проблеми “мова і культура”. У цьому контексті все більшої значущості набувають сучасні фразеологічні студії, у яких фразеологічний фонд розглянуто як духовний код нації, закарбований у мові за допомогою одиниць особливого, образного, характеру – фразеологізмів – «лінгвосеміотичного феномену» (за О. О. Селівановою), що в усталеній формі зберігають і транслюють уявлення етносу про світ, культуру й історико-міфологічну інтеріоризацію дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду народу [Селіванова 2004, с. 11]. На широкому тлі духовної культури представлені фразеологічні та фразеографічні дослідження у працях знаних мовознавців Н. Ф. Венжинович, І. О. Голубовської, Л. П. Дядечко, В. В. Жайворонка, А. О. Івченка, М. Л. Ковшової, В. В. Красних, О. П. Левченко, В. І. Ковалю, В. А. Маслової, В. М. Мокієнка, І. О. Подюкова, Ю. Ф. Прадіда, Л. В. Савченко, О. О. Селіванової, В. М. Телія, В. Д. і Д. В. Ужченків та ін.

Реферована дисертація присвячена фразеології російських говірок Півдня України – унікальному, найменш вивченому мовному шару, в якому як у дзеркалі відбиваються побут, історія та світогляд російських переселенців. Дослідження російських острівних говірок Півдня України, переважно Одещини, розпочалися в 50-ті рр. минулого століття і представлені працями Л. Ф. Баранник, Л. І. Дем'янової, О. Ю. Карпенка, І. Ф. Нелюбової, М. С. Тихомірової, Л. Я. Усачової, О. І. Швець та ін.

Актуальність дослідження зумовлена, *по-перше*, невивченістю фразеологічного фонду російських острівних говірок Півдня України – цінної мовної та культурної спадщини; *по-друге*, «багатовекторною» унікальністю самих говірок – «справжнього лінгвофеномену», «живої лабораторії мови», за Л. Ф. Баранник, у якій «можна спостерігати контакти між різними говірками одного діалекту, між різними діалектами однієї мови та між різними мовами як близької, так і віддаленої спорідненості» [Баранник 2015, с. 36]. *По-третє*, домінуванням у сучасних і зарубіжних гуманітарних дослідженнях антропоцентричної наукової парадигми, яка впродовж майже двох десятиліть перебуває в епіцентрі наукових дискусій. *По-четверте*, активним формуванням етнофразеології як одного із провідних напрямів лінгво- та етнолінгвокультурології. У контексті «діалектної реконквісти» (метафора П. Ю. Гриценка [Гриченко 2012, с. 41]), що протягом останніх років зосереджена в епіцентрі наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних лінгвістів, лінгвокультурологічних, етнолінгвістичних, лексикографічних досліджень діалектних фразеологізмів є надзвичайно актуальними.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами. Тему дисертації затверджено на вченій раді філологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (протокол № 1 від 18 вересня 2018 р.), на вченій раді Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (протокол № 2 від 30 жовтня 2018 р.), уточнено на засіданні бюро Наукової ради «Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності» НАН України (протокол № 3 від 20 червня 2019 р.). Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідницької теми кафедри російської мови № 152 «Функціонування одиниць російської мови в різних лінгвокультурних просторах» (номер держреєстрації 0116 U000907), у межах наукової теми кафедри загального та слов'янського мовознавства № 156 «Дослідження лексико-граматичних аспектів слов'янського мовного простору» (номер держреєстрації 0116 U005557) та наукової роботи кафедри мовної та загальногуманітарної підготовки іноземців Інституту міжнародної освіти Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Мета дослідження. Через комплексну систематизацію та верифікацію фразеологічного фонду російських острівних говірок Півдня України, його лінгво-, етнолінгвокультурологічний та лексикографічний опис виявити та описати фразеологічну картину світу носіїв російських говірок Півдня України, спираючись на кодові простори та лінгвокультурні коди як згусток культурних значень, виражених мовними засобами, що передбачає виконання таких завдань:

1) систематизувати й описати погляди та концепції вітчизняних і зарубіжних лінгвістів у галузі лінгвістичної регіоналістики, лінгво- й етнолінгвокультурології, загальної та діалектної лексикографії в проєкції на сучасні фразеологічні студії; оцінити їх з погляду можливості застосування до наукової інтерпретації методологічних засад дисертаційного дослідження;

2) здійснити первинне накопичення, семантизацію і систематизацію фразеологічного матеріалу; укласти реєстр фразеологізмів, надати їхню системну характеристику та розробити класифікацію;

3) установити факти міждіалектного впливу у фразеотворчості говірконосіїв; здійснити їхню класифікацію та надати характеристику;

4) виробити основні способи й принципи етнолінгвокультурного опису діалектної фраземіки;

5) виявити та описати етнолінгвокультурну своєрідність фраземіки російських говірок Півдня України;

6) розробити концепцію регіонального словника фразеологізмів етнолінгвокультурологічного типу із урахуванням міжмовної і міждіалектної взаємодії;

7) виробити базові принципи створення фразеологічних словників російських говірок, що функціонують за межами Росії.

Об'єктом дослідження є фраземіка російських острівних говірок Півдня України, а саме та її частина, яка формально і/або семантично відрізняється від фраземіки російської літературної мови.

Предметом дослідження є експліцитно і/або імпліцитно виражений лінгво-та етнолінгвокультурний зміст діалектних фразеологізмів Півдня України, який запропоновано виявити за допомогою кодових просторів та лінгвокультурних кодів, у межах яких згруповані сталі сполучення.

Матеріал дослідження становлять близько 2000 фразем, що побутують на території Півдня України, переважно Одещини. У процесі відбору матеріалу були використані дані двотомного «Словаря русских говоров Одесщины» (далі СРГО), матеріали діалектологічних експедицій у російські переселенські селища Одеської та інших областей Півдня України в 1950–2010-ті роки, на основі яких здійснено вибірку діалектної фраземіки; дані фундаментальної зведеної трилогії за загальною редакцією проф. В. М. Мокієнка («Большой Словарь русских поговорок» (2007), «Большой Словарь русских народных сравнений» (2008), «Большой Словарь русских пословиц» (2010), до якої на основі опрацьованих матеріалів картотеки до СРГО ще до його виходу із друку ввійшли близько 200 фразем з позначкою «одеське»; окремі наукові та методичні публікації, присвячені дослідженню російських говірок Півдня України; особиста картотека авторки (2018–2021), у підґрунті якої – записи живого діалектного мовлення та матеріали фразеологічного опитувальника, створеного авторкою дослідження; деякі надруковані праці місцевих авторів, зокрема книга уродженця села Троїцького Біляївського району Одеської області П. І. Пешехонова «Люди моей судьбы»; картотека вчителя Одеської загальноосвітньої школи № 113 м. Одеси Л. М. Мартинової, яку було зібрано нею в селі Приморському Кілійського району Одеської області в 2017–2018 рр.; рукописні словники мешканців споконвічно російських селищ, а також архівні документи. Понад 1600 фразем було опрацьовано та внесено до виданого «Фразеологического словаря русских говоров Одесщины» (Одеса, 2020). Як матеріал для порівняння залучено дані регіональних, загальнонаціональних та зведених словників, окремі фразеологізми української, болгарської та інших слов'янських і неслов'янських мов.

Методологічні засади дослідження. Дослідження має міждисциплінарний характер і перебуває на перетині діалектології та історії російської мови, лінгвокультурології, лінгвосеміотики, етнолінгвістики, концептології, соціолінгвістики, зіставного слов'янознавства, лексико- і фразеографії. Підґрунтям дослідження стали насамперед методологічні положення етнолінгвістичної школи М. І. Толстого, представники якої розглядали вивчення мовних знаків у широкому контексті народної культури (фундаментальні дослідження М. І. Толстого, С. М. Толстої, О. В. Гури, О. О. Сєдакової, І. О. Сєдакової); методологічні положення люблінської етнолінгвістичної школи Є. Бартмінського, а також близькі за сутністю дослідження (О. Л. Березович, А. М. Архангельської,

О. В. Яковлевої); сучасні напрацювання і загальні положення лінгвокультурології та етнолінгвокультурології як цілком сформованого наукового напрямку, що спроектовані на вивчення фразеологічного фонду як найціннішої культурної спадщини (праці В. М. Телія та представників її школи: М. Л. Ковшової, В. В. Красних, І. В. Зикової та ін.; В. А. Маслової, К. Нічевої, О. О. Селіванової, В. В. Жайворонка, В. І. Коваля, Л. В. Савченко, Н. Ф. Венжинович, Ю. О. Шепеля та ін.). У цьому дослідженні авторка спирається на фундаментальні дослідження діалектної фразеології, зокрема й у руслі етнолінгвокультурологічних студій (праці О. І. Федорова, Л. О. Івашко, В. М. Мокієнка, В. Д. Ужченка, Д. В. Ужченка, А. О. Івченка, К. Нічевої, І. О. Подюкова, Є. В. Брисіної, С. М. Белякової та ін.); методика, яка стала підґрунтям вивчення культурної інформації у фразеологічній семантиці (В. М. Мокієнко, Л. П. Дядечко, С. Г. Шулежкова).

Основні методи дослідження мають опертя на принцип комплексного системного підходу з використанням низки методів і прийомів. Зокрема, метод *фразеологічної ідентифікації, анкетування, усного опитування та спостереження* (включеного і невключеного) використано під час збору, верифікації, семантизації, систематизації емпіричного матеріалу. Метод *структурно-семантичного моделювання, метод співвіднесення цілісного значення фразеологізму та його компонентів зі знаками семіотичних сфер культури, семіотичного аналізу, семіотичного методу опозицій, метод лінгво- та етнолінгвокультурної інтерпретації*, у підґрунті якого – аналіз мовного матеріалу із залученням знань з історії, культури, звичаїв, обрядів, вірувань, соціальної організації суспільства, яке вивчають, *концептуальний аналіз*, що охоплює *етимологічний і дефініційно-компонентний*, дали змогу комплексно схарактеризувати глибинну етнолінгвокультурну семантику фразеологізму у зв'язку з його сучасним значенням. *Описовий* метод уможливив теоретичне узагальнення результатів дослідження, надання комплексної характеристики фразеологічного фонду. За допомогою *зіставного* методу фраземи представлено на тлі міжмовних і міжкультурних контактів. *Квантитативний* метод уможливив з'ясування результатів міжмовної та міжкультурної взаємодії у фразеотворчості говірконосіїв, визначення ступеня значущості того чи іншого лінгвокультурного коду та ін.

Гіпотеза дослідження: 1. Російська діалектна фразеологія Півдня України є культурно значущим фрагментом не лише регіональної, але й загальнонаціональної картини світу. 2. Фразеологічна картина світу може бути реконструйована за допомогою кодових просторів і лінгво- та етнолінгвокультурних кодів. 3. Фразеологічна картина світу російських переселенців вирізняється широтою та різноманіттям, відтворює побут, культурні традиції, соціокультурні та природні умови, за яких проживають діалектоносії. 4. Кодові простори та лінгвокультурні коди, виявлені у фразеологічній картині світу російських переселенців, віддзеркалюють символи, стереотипи та еталони, на які орієнтуються російськомовні мешканці Півдня України. 5. Кодифікація

регіональних фразеологізмів на тлі інших діалектних і загальнонаціональних фразем з урахуванням міждіалектної та міжмовної взаємодії допомагає не лише відтворити загальноросійський діалектний простір, але й загальнонаціональний у проєкції на міжкультурні й міжмовні контакти.

Наукова новизна праці полягає в комплексному дослідженні фраземіки російських говірок Півдня України. Уперше у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві виявлено, верифіковано, семантизовано, систематизовано та схарактеризовано фразеологічний фонд російських переселенських говірок Півдня України, здійснено його лінгвокультурний і лексикографічний опис. Вагомим внеском у розвиток української русистики є введення до наукового обігу поняття кодового простору, у межах якого згруповані лінгвокультурні коди, та виявлення лінгво- та етнолінгвокультурної своєрідності фразеології російських переселенських говірок Півдня України, насамперед Одещини, на основі розробленої класифікації. На великому за обсягом мовному матеріалі доведено, що фразеологічний фонд російських говірок Півдня України, який до цього часу цілеспрямовано не досліджували, є цінним джерелом лінгво- й етнолінгвокультурної інформації, виявлення та опис якої у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві здійснено вперше.

Результати кандидатської дисертації авторки «Гендерні стереотипи у болгарській фразеології» у реферованій роботі не використано.

Теоретичне значення роботи полягає в обґрунтуванні, використанні та подальшому впровадженні лінгво- й етнолінгвокультурологічного методу у фразеологічних дослідженнях, а також у тому, що фразеологічний фонд російських острівних говірок Півдня України, що протягом понад двохсот років функціонує в полікультурному та полілінгвальному оточенні у відриві від основного мовного масиву «материнських» діалектів, є унікальним об'єктом для вивчення та реконструкції не лише регіональної, але й загальнонаціональної та міжнаціональної картин світу. Крім того, до наукового обігу введено широкий емпіричний матеріал, більша частина якого (75 %) до цього часу не досліджена.

Практичну цінність складає змога використання результатів дослідження у фундаментальних розробленнях народного мовлення в академічних закладах та закладах вищої освіти, які вивчають питання лінгвославістики, лінгворусистики, міжкультурної й міжмовної комунікації, історії мовознавства, когнітивної лінгвістики, лінгво- та етнолінгвокультурології, загальної і регіональної фразеології та фразеографії. Експериментальна частина роботи слугує подальшому розвитку етнолінгвокультурологічного методу у фразеологічних дослідженнях. Оригінальна авторська концепція регіонального фразеологічного словника втілена під час укладання авторкою «Фразеологического словаря русских говоров Одещины» (Одеса, 2020). Результати дослідження можуть бути використані в лекційних та практичних курсах з російської діалектології, лінгвокультурології, етнолінгвістики, курсах за вибором із фразеології, лексико-

та фразеографії, лінгвосеміотики, зіставної фонетики, лексикології та граматики, методики викладання мов іноземцям; під час написання підручників, навчальних посібників з російської мови для тих, хто володіє нею як рідною, і для тих, хто вивчає її як нерідну; у практиці міжкультурної комунікації.

Особистий внесок здобувача полягає у виявленні, верифікації, семантизації, систематизації та комплексній характеристиці фразеологічного фонду російських говірок Півдня України, його етнолінгвокультурному та лексикографійному описі. Усі результати дослідження одержала авторка самостійно.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення і практичні результати дослідження обговорено на засіданнях кафедри російської мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (2018–2020), на засіданнях вченої ради філологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (2018–2020); на конференції професорсько-викладацького складу філологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (27 листопада 2019 р.), на науково-методичному семінарі «Русский язык в полилингвокультурном пространстве» (Одеса, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 14 березня 2018 р.), на Координаційній раді у відділі російської мови Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України в м. Києві (протокол № 3 від 20 червня 2019 р.), на розширеному засіданні кафедри загального та слов'янського мовознавства Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (протокол № 14 від 30 червня 2021 р.), на засіданні об'єднаного міжкафедрального семінару з лінгвістики факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (протокол № 3 від 30 вересня 2021 р.).

Апробацію результатів дослідження здійснено на:

17 міжнародних конгресах, форумах, конференціях, семінарах, читаннях **за кордоном:** у *Білорусі*: Міжнародна наукова конференція «Традиционная духовная культура восточнославянских и китайского народов» (Гомель, 2017); VII Міжнародна конференція «Сохранение, поддержка и продвижение русской культуры и языка за рубежом» (Мінськ, 2017); Міжнародні Кирило-Мефодіївські читання (Гомель, 2018); Телеміст «Беларусь – Индия – Россия: сотрудничество в области преподавания русского языка как иностранного» (Мінськ, 2018); VI Міжнародний форум «Славянские встречи» (Гомель, 2018); Науково-методичний семінар «Языковая личность и социум» (Гомель, 2019); Міжнародний науковий форум «Идиолект русской языковой личности как отражение лингвокультурной ситуации в славянском пограничье» (Гомель-Новозибків, 2019); Міжнародна наукова конференція «Славянские лингвокультуры в контексте межкультурного взаимодействия» (Гомель, 2019); Міжнародна наукова конференція «Славянская фразеология и паремнология: актуальные вопросы и перспективы развития» (Гомель, 2020); XXI Міжнародна науково-

практична конференція «Технологии обучения русскому языку как иностранному и диагностика речевого развития», присвячена 100-річчю БГМУ та 60-річчю навчання іноземних громадян у вишах Республіки Білорусь (Мінськ, 2021); в **Ірані**: Другий міжнародний форум ІАРМЛ «Русский язык и литература в современном мире: проблемы и перспективы» (Тегеран, 2018); у **Казахстані**: XIX Міжнародна наукова конференція «Русистика и современность» (Астана, 2016); у **Молдові**: Міжнародна наукова конференція «Probleme ale Științelor Socioumanistice și Modernizării Învățământului» (Кишинів, 2020); у **Польщі**: Міжнародна наукова конференція «Słowiańska Frazeologia Gwarowa II», проведена під патронатом Фразеологічної комісії при Міжнародному комітеті славистів і Фразеологічної комісії Польської академії наук (Краків, 2019); у **Румунії**: Міжнародна науково-практична конференція «Philology in EU countries and Ukraine at the modern stage» (Бая-Маре, 2018); у **Словаччині**: Міжнародна конференція «SLAVOFRAZ 2019. Persepcia nadprirodzena vo frazeológii» (Братислава, 2019);

9 міжнародних конференцій в Україні: IV Міжнародний Кримський лінгвістичний конгрес «Язык и мир» (Ялта, 2012); XVI Міжнародна наукова конференція «Русистика и современность», присвячена 120-річчю від дня народження В. В. Маяковського (Одеса, 2013); VII Міжнародна наукова конференція «Лексико-граматичні інновації у сучасних слов'янських мовах» (Дніпропетровськ, 2015); П'яті Міжнародні Карпенківські читання пам'яті члена-кореспондента НАН України Ю. О. Карпенка (Одеса, 2016); Міжнародна наукова конференція «Мова в різних лінгвокультурних просторах» (Одеса, 2018); Міжнародна наукова конференція «Гуманітарний простір міста і регіону» (Одеса, 2019); Міжнародна наукова конференція «Фразеологія в контексті суміжних наук» за участю Інституту української мови НАН України, комісії зі слов'янської фразеології при Міжнародному комітеті славистів та Міжнародній асоціації українців (Ужгород, 2020); Міжнародна науково-практична конференція «Слов'янські читання» (Одеса, 2021); Міжнародна наукова конференція «Академік Олександр Савич Мельничук і сучасне мовознавство (II)» (Київ, 2021);

3 всеукраїнських наукових та науково-практичних конференцій: Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція з міжнародною участю «Навчання іноземних студентів в Україні: традиції, реалії, перспективи», присвячена 35-річчю факультету підготовки іноземних громадян (Полтава, 2015 р); Наукові читання, присвячені пам'яті д. філол. н., проф. Н. М. Шляхової (Одеса, 2018); Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Теоретичні та практичні проблеми мовної підготовки іноземців в аспекті міжнародної комунікації» (Одеса, 2019).

Публікації. Основні наукові результати проведеного дослідження викладено в **39** опублікованих працях (**38** з яких є одноосібними), серед яких монографія «Фразеологія русских переселенческих говоров Юга Украины» (Одеса, 2021. 352 с.; 20, 46 ум.-др. арк.), **16** статей у наукових фахових виданнях України,

4 статті в іноземних періодичних виданнях (1 з них у співавторстві), 2 розділи в колективних монографіях (1 з них у закордонній), 11 наукових статей в інших закордонних виданнях, 2 статті в інших виданнях України, 2 словники (Одеса, 2018. 120 с.; 6, 98 ум.-др. арк.; Одеса, 2020. 236 с.; 27, 67 ум.-др. арк.), практичний посібник (Одеса, 2014. 188 с. 10, 93 ум.-др. арк.).

Структура дисертації. Робота складається з анотацій трьома мовами, списку публікацій здобувачки, вступу, чотирьох розділів з підрозділами та висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури та електронних ресурсів (334 позиції), довідкової літератури та джерел (145 позиції), прийнятих умовних скорочень, зокрема термінологічних, скорочених назв обстежених населених пунктів, трьох додатків – Додаток А (Матеріали до «Фразеологического словаря русских говоров Юга Украины»), Додаток Б (Список інформантів, які взяли участь у польових дослідженнях 2018-2021 рр), Додаток В (Список публікацій з теми дисертації та відомості про апробацію основних положень дисертаційного дослідження). Обсяг текстової частини становить 415 сторінок. Загальний обсяг дисертаційного дослідження – 695 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, сформульовано її мету та завдання, визначено об'єкт, предмет і матеріал дослідження, схарактеризовано методологічну базу й основні методи, окреслено гіпотезу дослідження, з'ясовано наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, зазначено особистий внесок здобувачки, наведено відомості про апробацію дослідження, представлено структуру дисертації.

У *першому* розділі «Фразеологічні студії в контексті культури: методологічні основи дослідження» йдеться про те, що фразеологізми, являючи собою продукт культури, сьогодні інтерпретують у категоріях культури – концептах, стереотипах, еталонах, символах, – відтворюючи врешті-решт духовний код нації, розкрити який багато в чому допомагає науковий інструментарій лінгво- й етнолінгвокультурології.

Теоретичні підвалини загальнолітературної нормативної й діалектної фразеології закладено в працях видатних мовознавців-лексикографів та фразеологів – В. Л. Архангельського, О. М. Бабкіна, В. В. Виноградова, В. П. Жукова, А. В. Куніна, Б. О. Ларіна, В. М. Мокієнка, О. І. Молоткова, К. Нічевої, С. І. Ожегова, В. М. Телія, М. М. Шанського. Їхні наукові розвідки й фундаментальні праці надали значний поштовх до ґрунтовних фразеологічних досліджень у регіоналістиці. Великий внесок у вивчення та розвиток російської, української, білоруської, болгарської фразеології, пареміології і фразеографії зробили М. Ф. Алефіренко, Н. Ф. Венжинович, Л. П. Дядечко, А. О. Івченко, В. І. Коваль, М. Л. Ковшова, М. Ю. Котова, К. Нічева, Г. Л. Пермьяков, Ю. Ф. Прадід, Л. Б. Савенкова, В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко та ін.

Новий, лінгвокультурологічний, напрям, сформований на тлі антропоцентричної парадигми на підґрунті теоретичних положень етнолінгвістики, розроблених московською етнолінгвістичною школою М. І. Толстого й люблінською школою Єжи Бартмінського, стає домінантним у фразеологічних дослідженнях ХХІ ст. Великого значення набуває модель культурної інтерпретації фразеологізму за допомогою ланцюжка покрокових операцій, запропонована представниками лінгвокультурологічної школи В. М. Телія та втілена в «Большом фразеологическом словаре русского языка» (Москва, 2006), де фразеологізм уперше розглянуто як знак «мови культури». Напрацювання сучасних мовознавців у галузі лінгвокультурології і етнолінгвістики повною мірою торкнулися і регіональної лінгвістики.

Діалектний фразеологізм визначаємо як відносно цілісне, відтворюване поєднання слів, наділене відносною сталістю структурно-семантичної моделі, здебільшого не зафіксоване в словниках фразеологізмів літературної мови й у словниках жаргону, наявне на певній території. Застосовуючи широкий підхід до визначення фразеологізму, досліджуємо ідіоми (*тыр да ёр* ‘безлад’, *показывать горобцям дули* ‘байдикувати’), номенклатурно-термінологічні найменування типу *бдова рыбка* ‘деревій’, *белый кудрик* ‘сорт винограду’; складені найменування на кшталт *прибыльная (прибульная) вода* ‘вода, що прибула в річці під час повені’, *гладильная (гладильная) машина (машинка)* ‘праска’; стійкі еталонні порівняння (*грязный как ганчирка* ‘про дуже брудну людину’, *как солнце праведное* ‘про дуже хорошу людину’); прислів’я та приказки (*Гуртом да міром сподручней, В гостях бодро, а дома лучше*); народно-поетичні фраземи, успадковані з народної пісенної лірики (*Поговорочка егд лежить у сердца моего, На чужине горе жить*); тавтологічні фраземосполучення (*бог-бог* ‘про велику кількість будь-чого’, *яман-яман* ‘абияк’); фразеологізми-апозитиви (*калагалка-болтагалка* ‘неспокійна, метушлива жінка або дівчина’, *кумовать-бубовать* ‘про жінку, яка є повитухою і хресною одночасно’); прислівникові та дієслівні фразеологізми необразної семантики зі стійкими синтаксичними зв’язками (*до дела* ‘багато’, *примать труд* ‘працювати’); сталі сполучення, у складі яких один з компонентів має фразеологічно зв’язане значення (*званный гость* ‘бажаний відвідувач, постоялець’, *каракалятый град* ‘крупний град неправильної форми’); комунікативні фраземи на зразок *Хай бог тебя (вас) хранит!* ‘добре побажання будь-кому’, *Ослобонь (-те) стаканчик!* ‘у мовному етикеті: запрошення допити спиртне, щоб заново наповнити склянку або чарку під час застілля’. Об’єктом дослідження були не лише фразеологізми, що побутують у досліджуваному регіоні, а й міждіалектні та міжмовні фразеологізми, одночасно зафіксовані в інших діалектних регіональних або зведених словниках (*грязный как ганчирка* ‘про дуже брудну людину’, *чумацкий дождь* ‘заливний дощ’).

У сучасних лінгвістичних розвідках активно опрацьовано й функціонує поняття *лінгвокультурних кодів*, «дешифрування» яких здійснюють за допомогою культурних значень, що їх наповнюють, та категорій, що постають на перетині лінгвокогнітивних,

лінгвоконцептологічних, лінгвокультурологічних і етнолінгвістичних студій. У нашому визначенні *лінгвокультурний код* – спосіб структурування культурного знання, в основі якого – набір взаємодіючих між собою культуромістких знаків, що взаємодіють, об'єднані загальною темою та закріплені в мові. У нашому дослідженні вперше у лінгвістиці впроваджено поняття *кодového простору*, під яким розуміємо набір етно- та лінгвокультурних кодів, об'єднаних ідейно-змістовим підґрунтям.

На основі тріади «людина/природа/надприродне» виокремлено три кодіві простори – *антропний, природний, ірраціональний*, – у межах яких згруповані *лінгвокультурні коди*. Система *кодівих лінгвокультурних просторів* і *лінгво- та етнолінгвокультурних кодів*, що їх наповнюють, становить *простір лінгвокультури*. Одиницями, що наповнюють лінгво- та етнолінгвокультурні коди, є *концепти* та пов'язані з ними поняття *лінгвокультурного концепту, культурно значущого концепту, культурного терміна, символу, стереотипу, еталона*.

У процесі культурної інтерпретації діалектного фразеологізму на прикладі низки фразем запропоновано комплексну системну методику, у підґрунті якої – теоретичні положення і прикладні напрацювання етнолінгвістики, лінгвокультурології, концептуального аналізу, лінгвосеміотики, що уможливорює занурення в архаїчне світосприйняття давньої людини та висвітлення первісного значення фразеологізму у зв'язку з його сучасним значенням.

У розділі констатовано, що реконструкція образної основи фразем на підґрунті міфологічної інтерпретації компонентів, які їх складають, уможливорює подальше утвердження та розвиток етнолінгвокультурологічного методу у фразеологічних дослідженнях, сприяє перспективі плідних досліджень у лінгворусистиці, лінгвославістиці, історії мовознавства, міжкультурній і міжмовній комунікастиці.

У *другому* розділі «Фраземіка російських говірок Півдня України в інтегративному висвітленні» надано комплексну характеристику досліджуваному фразеологічному фонду. Схарактеризовано типологічні мовні особливості російських говірок Півдня України, закріплені у фраземіці російських діалектоносіїв як одному з найусталеніших мовних шарів на всіх рівнях: фонетичному, лексичному, морфолого-синтаксичному. Відзначено, що фраземіка російських говірок Півдня України зберігає характерні властивості південноросійської, насамперед курсько-орловської діалектної системи, незважаючи на тривале (подекуди понад двохсот років) острівне побутування в полімовному й полікультурному середовищі. У дослідженні окреслено специфічні мовні особливості, набуті у відриві від материнського мовного масиву під впливом іншомовного оточення і закріплені у фраземіці російських говірконосіїв. Утім, доведено, що фраземіка російських переселенських говірок Півдня України є транслятором типологічних мовних властивостей південноросійського наріччя і південноросійських, насамперед курсько-орловських говірок, зберігає у своєму складі багато реліктових слів і

може слугувати цінним джерелом для подальших досліджень у галузі мовної архаїки.

Значуще місце в російських говірках Півдня України посідають запозичення з болгарської, молдавської, румунської, німецької і насамперед української мов, що спричиняє створення та функціонування дублетних форм і подальше усунення дублетності внаслідок деталізації і диференціації позначуваних реалій. Наприклад, запозичене з української мови слово *квітка* за взаємодії з російським загальнонаціональним аналогом *цветы* звузило свою семантику, побутуючи у російських переселенських говірках у значенні ‘штучні квіти з воску, зроблені з воску або паперу’, що й відбито в обрядовому фразеологізмі ***выкупить квитку***, пов’язаному зі звичаєм, за яким напередодні весілля, на вечірці – одному з найважливіших етапів весільної обрядовості – наречений з *боярми* ‘хлопцями з роду нареченого’ підходив по черзі до дівчат-дружок (подруг нареченої) і ***выкупал квітку*** (весільні воскові квіти), подаючи тарілку із грошима дружкам і торгуючись.

Фраземіка російських острівних говірок Півдня України є багатою і різноманітною. Вона містить фраземи, які умовно поділяємо на три основні групи: 1) фраземи *загальнонародні, широко вживані*; 2) фраземи *регіональні, діалектні* і 3) фраземи *міждіалектні, що функціонують у різних говорах російської мови або в говорах / загальнонародному мовленні інших мов*. Серед фразем *першої* групи виокремлюємо а) фраземи загальнонародні, кодифіковані, зокрема просторічні (***ветер в голове*** у кого, ***язык без костей*** у кого); б) фраземи просторічні загальнонародні, такі, що легко впізнавані, але не кодифіковані (***старый чёрт, на дурняк***); в) загальнонародні фраземи, які в мовленні діалектоносіїв збігаються семантично й формально з їхнім регіональним корелятом, але вирізняються іншою – лексичною і / або граматичною – сполучуваністю (***на сносях*** ходить, ***играет на нёрвах*** кому). Серед фразеологізмів другої групи – *регіональних, діалектних* – виокремлюємо *регіональні варіанти загальнонародних фразеологізмів* і *власне-діалектні фраземи*. До *регіональних варіантів загальнонародних фразеологізмів* уналежнюємо варіанти: а) *семантичні*, тобто такі, що, збігаючись формально із загальнонародними фраземами, побутують у мовленні говірконосіїв в іншому, не кодифікованому, значенні (***в сердцах, живдой портрет*** у кого); б) *лексичні*, тобто такі, які відрізняються від загальноновживаних фразем тим, що містять у своєму складі *діалектне слово* (***виски встали дыбом, хлебнуть горя***); в) *граматичні* – морфологічні й синтаксичні (***палец об палец не ударят, выйти людью***); г) *фонетичні*, серед яких виокремлено акцентні (***не в силах***) та фонематичні (***как укопанный***); д) *варіанти змішаного типу*, для яких характерна наявність двох і понад названих ознак, що відрізняють їх від загальнонародних фразем (***не в курсах***). До *власне-діалектних* відносимо фраземи, створені на основі місцевого народного мовлення (***быть у барана в рогах, быть (ходить) как ляд несусветный***). Особливе місце посідають *міждіалектні* фраземи. Значна частина діалектної фраземіки

російських переселенських говірок Півдня України, успадкованої від материнських говорів, побутує в курських, орловських, донських говірках (*одна душою, крѣтая шуба*).

За походженням у фраземіці російських говірок Півдня України виокремлено: 1) *бібліїзми* (*Манна с неба в рот не упадѣт, как Юда*); 2) *народно-поетичні* фраземи, що належать до народно-поетичної сфери й запозичені переважно з народних ліричних пісень (*будѣн-вѣтер, Отцу-матери бесщастье, рѣдуплѣмени – покор*); 3) *обрядові* фраземи, співвіднесені з будь-яким обрядом або його частиною (*колупаѣт пѣчку; На шило, на мѣло, молодѣм на пелѣнки, на распахѣнки!*); 4) *«ситуативні»* фраземи, в основі яких лежать конкретні ситуації та події, про які здебільшого добре пам'ятають самі носії говірок (*ворѣна на трубе*). З урахуванням переважно усної форми побутування діалектів за стилістичним забарвленням у фразеологічному фонді російських говірок Півдня України виокремлюємо фраземи *стилістично нейтральні* (переважна більшість фразем: *кѣлкий глаз* у кого, *бѣлый день*), *стилістично піднесені* (*високі*) (*мир и урожай! Сыр, каравай принимайте, [наших] молодых одаряйте!*), *стилістично знижені* (*діалектно-просторічні*) (*к холѣрам, Будет тебѣ крѣшка!*), *вульгарні* (*Налѣжит и оглядывается, не пойдѣт ли на квасок, Поплелѣ и далѣ, да немѣ кому – никто не просит*).

У фраземіці говірконосіїв відзначено явище *багатозначності* (*как зря* 1) 'дуже погано'; 2) 'абияк, недбало'; 3) 'марно'); *омонімії* (пор. *сѣло за шкуру залить* 1 'розбагатіти, почати жити дуже благополучно' і *сѣло за шкуру залить* 2 'здавати занадто багато переживань, клопоту, занепокоєння'); *синонімії* (пор.: *беззаботный монастыр* і *бесхлопотный Харитон*); *варіантності* (пор.: *фѣца-фѣца, абѣ сбѣтъся і фѣца-мѣца, абѣ сбѣтъся*); *антонімії* (пор.: *ѣле на хлѣбушек тянутъ і жить жѣрно, жить тѣлсто*).

У дослідженні докладно розглянуто паремії та народно-поетичні фраземи як одне з найпотужніших джерел культурної інформації. Доведено, що паремії російських говірок Півдня України транслюють цінні прескрипції (соціокультурні настанови), на які орієнтуються діалектоносії. Паремії вирізняються прозорою внутрішньою формою, а їхній лінгвокультурний зміст може бути розкритий за допомогою культурно значущих концептів, що їх складають. У підґрунті внутрішньої структури паремій лежать бінарні опозиції, виражені експліцитно та імпліцитно. Однією з найпродуктивніших є пов'язана з концептуалізацією рідної домівки опозиція «батьківщина – чужина», в основі якої – архетипічна опозиція «свій – чужий», що є також широко представленою в пареміологічному фонді російських переселенців. Найважливішими ціннісними домінантами, навколо яких групуються паремії, є *рід і сім'я, господарювання (толк / достаток), суспільство (соціальна несправедливість, колективізм), життя / вік / доля; Бог, праця, домівка, батьківщина, смерть, час*.

У процесі дослідження народно-поетичних фразем як однієї з найяскравіших груп фразеологічного простору нащадків російських переселенців констатовано:

особливе місце серед таких одиниць посідають фраземи, що потрапили до російських говірок з українського пісенного фольклору (*На чужійне горі жить Чи ты, мійлий, спишиь, чи ты [так] лежйшиь?*). Частину народно-поетичних фразем можна вважати обрядовими культурно значущими концептами, оскільки такі фраземи, будучи пов'язаними із глибинними культурними шарами, несуть стійку культурну традицію (*князья-боярья*).

Значну увагу приділено міжмовним і міжкультурним контактам, представленим у фраземіці говірконосіїв. Найзначущим є вплив української мови (понад 10%), відзначено також вплив болгарської мови (менше 1 %) та неслов'янський, насамперед румунсько-молдавський (близько 1 %).

У російських острівних говірках Півдня України значна кількість фразем пов'язана зі звичаями, обрядами й культурними традиціями. Цінна культурно значуща інформація, закодована в діалектних фраземах, потребує розгорнутого етнолінгвокультурного коментування та може стати об'єктом подальших плідних досліджень не лише лінгвістів-діалектологів, але й культурологів, етнографів, фахівців з історії мови. Фраземіка російських говірок Півдня України наділена високим комунікативно-прагматичним потенціалом, що зумовлено культурно значущою інформацією, прихованою в їхній семантиці.

У *третьому* розділі «Фраземіка російських говірок Півдня України крізь призму лінгвокультурного кодування» фраземи розглянуто в межах запропонованої в першому розділі класифікації – трьох кодових просторів: *антропного, природного й ірраціонального* – та *лінгвокультурних* кодів, що їх наповнюють. Зокрема, *антропний* кодовий простір, який є відображенням багатовекторної і багатоаспектної характеристики людини й результатів її діяльності, представлений *аксіологічним, акціональним, побутовим, гастрономічним, соціальним, гендерним, географічним, інтелектуальним, історичним, кваліфікативним, квантитативним, предметним (речовим), господарським, весільним, сімейним, соматичним, традиційно-обрядовим, транспортним, емоційним, етикетним* кодами. *Природний* кодовий простір, що відбиває різноманіття навколишнього середовища, – *аніمالістичним, астрономічним, ландшафтним, метеорологічним, стихійним (кодом агрегатного стану), флористичним* кодами. *Ірраціональний* кодовий простір, який містить екстралінгвістичні культурні поняття, що перебувають за межами пізнаваного з погляду носія мови, представлено *часовим, духовно-релігійним, космогонічним, міфологічним, просторовим* кодами.

У розділі проаналізовано такі лінгвокультурні коди: *гендерний, господарський (антропний кодовий простір); метеорологічний та астрономічний (природний кодовий простір); просторовий, часовий, космогонічний і духовно-релігійний (ірраціональний кодовий простір)*.

Гендерний код як один з найважливіших архетипних кодів знайшов відображення у фразеологізмах російських переселенських говірок Півдня України, сфокусувавшись у цілій низці гендерних стереотипів, культурно значущих концептів

і символів культури, що розкривають спектр ключових мотивів та уявлень про концептуальні категорії *фемінності / маскулінності*. Зокрема, у межах *гендерного* лінгвокультурного коду виокремлено стереотип *приведеного зятя*, культурно значущі концепти та символи *рушник, калач, кабак (гарбуз)* та ін. Найповніше крізь призму гендерного коду відбито архаїчні фрагменти картини світу, які символізують перехід жінки від одного статусу до іншого. Найбільш повно й широко експлікований «фразеологічний погляд» російських діалектоносіїв на жінку, що є віддзеркаленням маскуліноцентричності суспільної свідомості, яка вплинула на формування концептуальної та мовної картин світу (*взять за жену, Какой шёл – такую и нашёл, моргануть девку, Жалей жену, да жалуй!*). Водночас у фразеології російських острівних говірок віддзеркалено й «жіноче» світобачення: *Вдья лядушкина – закон, Поговорочка его лежат у сердца моего*. Однею з характерних особливостей *гендерного* лінгвокультурного коду є велика кількість «парних» фразем на зразок *отдать калач / забрать калач, непутный парень / непутная девушка; старый парень / старая девушка, природная сестра / природный брат*, зв'язаних концептуально й лексично. Яскраво представлена фразеологізація всіх етапів весільної обрядовості актуалізує чітку регламентацію «чоловічих» і «жіночих» ролей, що співвіднесені з персонажним кодом нареченого й нареченої відповідно. Відзначено перетинання весільної й поховальної обрядовості (*печальное платье, собирать посаж на смерть*). У руслі гендерної дихотомії у фразеологічній картині світу російських переселенців знайшов втілення рід занять діалектоносіїв; представлені «чоловічі» (*солдат, чумаки, коваль, сторож, шахтар, моряк, козак*) і «жіночі» (*нянька, повитуха, поденниця*) професії та сфери діяльності. Фраземи, що згруповані навколо *гендерного* лінгвокультурного коду, вирізняються високою мірою образності й оцінності.

Услід за *гендерним* кодом найчисленнішим є *господарський* лінгвокультурний код. На широкому мовному матеріалі показано, що господарська діяльність говірконосіїв так чи інакше закодована в багатьох фраземах, що зумовлює перетинання *господарського* коду з багатьма іншими кодами – *побутовим, предметним (речовим), аксіологічним* та ін. Аналіз фразеологічного масиву підтверджує, що для російських переселенців надзвичайно важливими були такі види господарської діяльності, як рослинництво й городництво (*бортовать парники, гринадёрская бригада*), землеробство (*глядкая вспайка, кучерявая вспайка*), скотарство (*лётний лагерь, молочно худоба*), рибальство (*тягловый невод, ставной невод*), ткацтво й прядіння (*заборный ковёр, обселить основу*), бджільництво (*ульный домик, ярый воск*), конярство (*табунское пале, рабочий конь*), птахівництво (*подсыпать / подсыпать яички, водить цыплят*). Представлено в регіональній фразеологічній картині світу й такі значущі для жителя сільської місцевості види діяльності, як будівництво та ремонт хати і господарських приміщень (*качать вальки, глядит хату*), ведення домашнього господарства (*вестий устройство, накалывать у жар*), чистка колодязів (*чистит колодцы с рук*). З'ясовано, що високою мірою диференціації

вирізняються складені найменування, що позначають знаряддя праці, оскільки різноманіття видів господарської діяльності зумовлює використання широкого їх асортименту (*двухрождьковые вилы, трёхрождьковые вилы, четырёхрождьковые вилы* тощо). Значне кількісне переважаання фразем, семантично й концептуально пов'язаних з *рослинництвом* та *городництвом*, свідчить про їхню перевагу над *скотарством* (*тваринництвом*) на сучасному етапі. Порівняно із фраземами, що наповнюють *гендерний* лінгвокультурний код, фраземи, що згруповані усередині *господарського* лінгвокультурного коду, вирізняються меншою мірою оцінності й образності.

Фраземи російських говірок Півдня України, що згруповані навколо *астрономічного* лінгвокультурного коду, фіксують концепти *утренней зари* (*световая зарничка*), *солнца* (*как солнце праведное*), *месяца* (*брат брата на вилки поднял*), *неба* (*как свинье на небо не глянуть*), *звёзд* і *созвездий* (*цыган кострыку потерял, курица с писклятами, петров крест*). На широкому емпіричному матеріалі підтверджено факт бінарного, розчленованого сприйняття Венери в народній свідомості (*внутренняя звезда, вечерняя звёздочка*). Міжкультурна й міжнаціональна когнітивна формула «Чумацький Шлях – дорога» втілена в регіональних фразеологічних номінаціях, що побутують у російських говірках Півдня України й запозичені з української мови: *чумак за солью едет, чумацкий шлях*. Отже, фраземи, які належать до астрономічного лінгвокультурного коду, транслюють прадавні культурні сенси, утілюють як універсальні загальнолюдські концепти, когнітивні формули й моделі, так і специфічні, що потребує подальших лінгвістичних та етнокультурних пошуків та ґрунтовного наукового осмислення.

У процесі дослідження *метеорологічного* лінгвокультурного коду з'ясовано: фраземи, що згруповані усередині коду, можна об'єднати навколо кількох культурно значущих концептів. Такими є «метеорологічні» концепти *дождь, туча, град, распутица, молния, гроза, ветер, наводок, снег, жара*. Однією з характерних особливостей «метеорологічних» фразем є яскраво виражена деталізація і диференціація погодних явищ, що пов'язано з винятковою значущістю погодних умов для господарської діяльності селянина. Зокрема, культурно значущий концепт *дождь* у фразеологічній картині світу російських говірконосців має надзвичайно високий ступінь розчленування за ознаками тривалості / нетривалості, інтенсивності, несподіваності, функційного призначення, супутніх метеорологічних явищ (*дождь [прямо] у ведра, ядерный дождь, тучевой дождь, обложённый дождь, скоростийжный дождь* тощо). Фразеологізми, що належать до *метеорологічного* лінгвокультурного коду, вирізняються також прозорою внутрішньою формою; впливом близькоспорідненої української мови та її говірок (*раптовый дождь, чумацкий дождь*); наявністю фольклорних мотивів (*буйон-ветер*); відображенням давніх міфологічних уявлень слів'ян (*Илья-пророк едет возом, и его воз грёмит*).

У процесі аналізу *часового (темпорального)* лінгвокультурного коду доведено: *час* у фразеологічній картині світу російських переселенців – засаднича категорія традиційної картини світу, що пронизує багато лінгвокультурних кодів. *Час* може бути дискретним, членованим (*бѣлый день, ночь-полночь*) і недискретним, нечленованим (*коляска идёт, не время кому*). Культурно значущими концептами в *часовому* лінгвокультурному коді є концепти *век (век завязывать, век доживать)*, *день (буденный день, воскресный день)*, *год (годы гнут, голодный год)*. Широко представлений у межах часової осі народний календар, у якому закріплені народні назви свят, постів тощо (*богатый вечер, вербный праздник, праздник Юрия*). Однією з найзначущіших опозицій є опозиція «молодість / старість» як маркер часового простору, спроектованого на людину та її життєвий шлях (*Молодые порастают, старые сбываются*).

Дослідивши фраземи, що згруповані навколо *просторового* лінгвокультурного коду, констатуємо: в основі коду лежить давня архетипічна опозиція «свій / чужий», реалізована у свідомості носіїв говірок через об'єкти матеріального світу, – локуси, які набули в культурі стійкої символічної функції. Такими локусами, що розмежують простір на «своє» і «чуже», виконують у багатьох випадках апотропейну функцію і наділені внаслідок цього ритуальною семантикою, є локуси *ворота (Несём хоронить, а на воротах уже ждут, обратный путь)*, *хвортка (за хвортку)*, *вода (через воду, каламутить воду)*, *двор (брать / взять во двор, уйти с двора)*. Яскравою поліфункційною культурною символікою у фразеологічній та загальнонаціональній картині світу наділений концепт *пути, дороги (чи дорѡга, чи асфальт, перехрѣстная дорога, [Придет время –] всех по одной дорѡжке понесут)*. Культурно значущим концептом *просторового* лінгвокультурного коду є концепт *рука*, широко представлений у фразеологічному фонді російських діалектоносіїв (*пройти ручкой, в эту руку* *идти, пойти*).

Фраземи, що згруповані навколо *космогонійного* лінгвокультурного коду, віддзеркалюють наївну картину світу давньої людини, її спробу осмислити навколишній світ і структурувати його відповідно до специфічних особливостей міфологічного сприйняття.

Мотиви народження та смерті, закріплені у фраземах російських говірок Півдня України, відбивають синкретизм міфологічного мислення давніх слов'ян. З одного боку, це зв'язок з підземним світом, тобто тричастинна структура світоустрою, що полягає в існуванні *підземного світу* – темного світу, світу грішників, нечистої сили тощо (*Нехай [он, она, оно, они] провалится (провалятся)!, кабыкаться / кабыкнуться в яму*), *земного світу* – світу живих, що корелює зі світлом (*свет перемакотрился, свет не бачил, покажут свет*) і *загробного* – світу мертвих, утілених у мові як фразеологічна культуромістка опозиція «тот свет / тот свет» та її численні деривати (*на тот свет пойти, одеть (собрать) на тот свет*). Ця опозиція є не лише значущою в діалектній картині світу російських переселенців – вона є загальнонаціональною і спільнослов'янською (укр. *відправити на той*

світ, болг. *пратя / праіцам, изпратя / изпраіцам* някого на дня свят, польськ. *opiścić ten świat* тощо). Мотиви народження та смерті імпліцитно втілено у фразеологічній картині світу за допомогою архетипічної опозиції «дати / забрати», пов'язаної з мотивом Божої волі як визначальної й домінувальної (*Бог дал (даст)*) та «знайти / втратити» (*под скирдой найтї, уловїть в озере, с подя принестї, найтї детєнка, стерять детєнка*). Смерть праведників і грішників корелює у фразеологічній картині світу з архетипічними опозиціями «верх / низ», «добро / зло», «добре / погано»: *кабыкаться / кабыкнуться в яму* 'про смерть п'яниці', *пойтї на правду* 'померти (про смерть праведника)'. Фраземіка російських переселенських говірок Півдня України фіксує мотив перетинання весільної, хрестильної і поховальної обрядовості (*собирають посяг на смерть*) за ізоморфною моделлю «перехід до іншого світу», пов'язаною зі зміною соціального статусу людини. Фраземи, що втілюють мотиви народження та смерті, співвіднесені з давніми звичаями, обрядами й віруваннями, загальною метою яких є максимальне полегшення зміни статусу людини, убезпечення її самої та людей навколо неї.

Фраземи, що пов'язані з *духовно-релігійним* лінгвокультурним кодом, відображеним у фразеологічному фонді російських переселенців Півдня України, передають найважливіші моральні настанови, прескрипції і глибинні цінності, що стали невід'ємною частиною традиційної народної культури. На тлі широкого мовного матеріалу відзначено богоцентричність лінгвокультурного простору російських діалектоносіїв і виокремлено культурно значущі концепти *Бог (бога не острашайтєся, бог знамо, бог-бог, Бей тебя сила Божья!* тощо), *бес / чєрт (слово три бєса, сущий бес, Бог за пазухой и на стене, а в носу чєрт)*. Значуще місце посідають фраземи, що відбивають світогляд старообрядців (*родїмая молитва, локтать как собакї воду из одної кружки, И Бѣгу нашему слава!*).

Віддзеркалено у фразеологічній картині світу глибинний слов'янський фаталізм, що нашарувався на християнські цінності: *аки убавить, аки прибавить; Выбором не выберешь, коли бог не даєт*.

У фраземіці говірконосіїв закріплені такі найважливіші для загальнонаціонального простору поняття, як традиційна слов'янська соборність (*у зурте, Гуртѣм (гуртом) да мїром сподручней*), культ роду (*такїм родом, Не меняй своего плохого на хорошего чужого*), ідея людяності, ширості та відкритості (*дайш-на-дайш, даь на даь, Не зычь другѣму, чегѣ себѣ не желаеть, Не отвертайся от чуждой беды*).

У *четвертому* розділі «Теоретичні та прикладні аспекти фразеографії» подано докладний аналіз фундаментальних і сучасних фразеографічних досліджень. Визначено етапи розвитку російської діалектної фразеографії, систематизовано погляди мовознавців у галузі регіональної, загальнонаціональної та зведеної фразеографії. Схарактеризовано типологію фразеологічних словників, окреслено проблему термінологічних неузгодженостей у межах класифікації фразеологічних словників за принципом розташування та опрацювання реєстрових одиниць, що виявляється в змішуванні й паралельному вживанні термінів *структурно-*

семантичний / стрижневий / гніздовий; стрижневий / гніздовий; структурно-семантичний / структурно-граматичний і зумовлено відсутністю чіткого визначення кожного з названих термінів. У розділі пропонуємо виокремлювати такі принципи фразеографування реєстрових одиниць: *алфавітний (за першим компонентом); стрижневий (алфавітно-стрижневий, гніздовий, алфавітно-гніздовий, словниковий, за ключовим словом); структурно-семантичний; структурно-граматичний; ідеографічний (тематичний, алфавітно-тематичний); концептуальний (алфавітно-концептуальний); семантичний (алфавітно-семантичний); символічний (алфавітно-символічний); дискурсивний (алфавітно-дискурсивний); формальний (змішаний, комбінований)*. Спектр розташування фразеологічних одиниць не лише корелює з функційним призначенням словника, але й є віддзеркаленням результатів теоретичних і прикладних досліджень у фразеології як одному з найактуальніших наукових лінгвістичних напрямів зокрема й сучасної лінгвістичної науки загалом.

Окреслено типи діалектних фразеологічних словників, схарактеризована їхня макро- та мікроструктура. З урахуванням теоретичних і прикладних досягнень сучасної лінгвістичної науки в галузі типології словників, зокрема діалектних лексичних, фразеологічних і діалектних фразеологічних, на основі трьох матричних складників – *змістовного, формального, функційного* – запропоновано розгорнуту класифікацію діалектних фразеологічних словників та словників, що вміщують діалектну фраземіку.

У розділі докладно описані проблеми, з якими зіткнулася авторка під час створення «Фразеологического словаря русских говоров Одесщины». У процесі опрацювання, верифікації, семантизації та систематизації фразем були використані такі види корекції: 1) *семантична*; 2) *лексична*; 3) *граматична*; 4) *стилістична*; 5) *фонетична*; 6) *акцентуаційна*. У багатьох випадках використано їхнє поєднання. Визначено *макро-* і *мікроструктуру* Словника.

З урахуванням етнолінгвокультурного підходу запропоновано оригінальну авторську концепцію, яка полягає в тому, що разом із традиційними фразеографічними параметрами представлені оригінальні, що сприяють визначенню місця діалектної фраземи в системі національної мови на тлі міжмовних і міжкультурних контактів.

У *висновках* узагальнено основні результати та окреслено подальші перспективи проведеного дослідження.

Фразеологічний фонд російських переселенських говірок Півдня України – це унікальний, неоднорідний за складом мовний і культурний шар, виявлення, верифікація, систематизація та опис якого стали метою цієї роботи. Результати дослідження, виконаного на великому за обсягом емпіричному матеріалі, дали змогу дійти наступних висновків: фраземіка російських говірок Півдня України зберігає характерні особливості південноросійських, насамперед курсько-орловських говірок, на всіх мовних рівнях – фонетичному, лексичному, фразеологічному, морфолого-синтаксичному. Ці особливості є органічним

елементом, вплетеним у культуромістку сутність фразеологізмів, яскравим обрамленням їхнього високого духовного потенціалу й самобутності. Перебуваючи понад 200 років у нових, поліконтактних, умовах, фраземіка російських говірок Півдня України несе потужну компоненту української мови та її говірок (близько 10 %). Зокрема, у фраземіці російських говірконосіїв знайшли втілення такі культурно значущі для українців концепти, як *чумаки*, *хата*, *рушник*, *казак*, *борці*, *макітра*. Особливе місце посідають фраземи, які потрапили до російських говірок з українського пісенного фольклору. Відзначено вплив болгарської мови та її говірок (менше 1 %) та неслов'янський, насамперед молдавсько-румунський, вплив (понад 1 %).

Фраземіка російських говірок Півдня України вирізняється переважно прозорістю внутрішньої форми й милозвучністю. Для мовлення нащадків російських переселенців характерна висока міра «фразеологічного насичення».

Аналіз внутрішньої форми низки діалектних фразеологізмів на підґрунті етнолінгвокультурної інтерпретації складових компонентів яскраво продемонстрував, що сучасна фраземіка російських говірок Півдня України кодує прадавні архетипічні уявлення та символи, які, транслюючи глибинні культурні значення, задають усьому фразеологізму особливе, символічне прочитання, і це підтверджує стійку символічну функцію та потужний духовний потенціал фразеологізму як культурного знака. Реконструкція образної основи фразеологізмів, яка занурена своїм корінням у міфологічну інтерпретацію складових компонентів, може слугувати подальшому розвитку та утвердженню етнолінгвокультурологічного методу у фразеологічних студіях, а також плідним дослідженням у галузі лінгворусистики, лінгвославістики, історії мовознавства, міжкультурної й міжмовної комунікації, методики викладання мов.

Фраземіка російських говірок Півдня України імпліцитно та експліцитно відзеркалює стереотипи, еталони, символи, сталі культурні традиції, звичаї та обряди – усе те, що відтворює народну культуру та сягає своїм корінням сивої давнини. Численні діалектні фраземи транслюють потужний «культурний» імпульс, що є яскравим підтвердженням самоцінності матеріалу, його високої «питомої ваги» в образному означуванні світу. Семантичне наповнення і функціонування фразеологізмів багато в чому визначено географічними, ландшафтними та іншими особливостями місцевості, у якій проживають діалектоносії, їхніми релігійними та культурними традиціями, набутим історичним досвідом, а також значною мірою – полікультурними й полілінгвальними контактами.

Значну частину фразеологічного фонду російських переселенців становлять паремії. В основі семантичної структури паремій лежать бінарні опозиції, що виражені експліцитно та імпліцитно. Однією з найпродуктивніших є пов'язана з концептуалізацією рідної домівки опозиція «батьківщина – чужина», в основі якої лежить архетипічна опозиція «свій – чужий», широко представлена в пареміологічному фонді російських переселенців.

Фразеологізми російських говірок Півдня України мають високий комунікативно-прагматичний потенціал, що виявлений у здатності проникати й активно функціювати в лінгвокультурі сучасного суспільства й заданий культурно значущою інформацією, яка міститься в їхній семантиці й зумовлена не лише інтра-, але й екстралінгвістичними чинниками.

Лінгво- та етнолінгвокультурологічний опис фразеологічного фонду російських діалектоносіїв уперше у вітчизняній та зарубіжній славистиці здійснено на основі *кодових просторів* (набір етно- та лінгвокультурних кодів, об'єднаних ідейно-змістовим підґрунтям) та *лінгвокультурних кодів*, що їх наповнюють. На основі тріади «людина / природа / надприродне» виокремлено три кодові простори – *антропний, природний, ірраціональний*, у межах яких згруповано *лінгвокультурні коди* – вторинні знакові системи, у яких вербально або концептуально актуалізовано культурні значення в межах однієї теми (*побутовий, космогонійний, весільний* тощо). Система *кодових лінгвокультурних просторів* і *лінгво-* та *етнолінгвокультурних кодів*, що їх наповнюють, становить *простір лінгвокультури*. Одиницями, що наповнюють лінгво- та етнолінгвокультурні коди, є *концепти* та пов'язані з ними поняття *лінгвокультурного концепту, культурно значущого концепту, культурного терміна, символу, стереотипу, еталона*.

У роботі схарактеризовано такі лінгвокультурні коди: *гендерний, господарський* (*антропний* кодовий простір); *астрономічний* і *метеорологічний* (*природний* кодовий простір); *часовий (темпоральний), просторовий, космогонійний, духовно-релігійний, (ірраціональний* кодовий простір). Аналіз низки лінгвокультурних кодів у межах виокремлених на підґрунті тріади «людина / природа / надприродне» кодових просторів – *антропного, природного* та *ірраціонального* – дав змогу не лише структурувати фразеологічну картину світу як складник діалектної і, ширше, загальнонаціональної картини світу, але й розкрити найдавніші уявлення про світ, описати культурно значущі концепти, найважливіші культурні символи як регіональні, так і національні, реконструюючи в такий спосіб широкий і різноманітний лінгвокультурний простір носіїв говірок як органічну частину єдиного національного культурного простору.

Проведене дослідження показало, що в кожному з описаних кодів зафіксовано важливу культурну інформацію про побут, господарську діяльність, кліматичні умови, звичаї та обряди, архаїчні уявлення російських переселенців. Найрепрезентативнішим виявився *гендерний* лінгвокультурний код (*антропний* кодовий простір). Услід за *гендерним* кодом, характерним є *господарський* код, який перетинається з багатьма іншими – *побутовим, предметним, метеорологічним, флористичним, анімалістичним, соціальним* тощо, що пов'язано з винятковою значущістю господарської діяльності говірконосіїв в умовах сільської місцевості. Більшій частині фразем, які згруповані навколо кожного з описаних кодів, властива прозора внутрішня форма, високий ступінь деталізації і диференціації предметів та явищ навколишнього світу.

Розроблена концепція регіонального фразеологічного словника, згідно з якою фразеологізми представлено на тлі інших діалектних і загальнонаціональних фразем, а також (із урахуванням міждіалектної та міжмовної взаємодії) на тлі фразеологізмів інших споріднених і неспоріднених мов, сприяє з'ясуванню типових структурно-семантичних моделей, дає змогу виявити глибинні культурні значення, закодовані в культурно значущих концептах, архетипах і символах, допомагає не лише відтворити загальноросійський діалектний простір, але й загальнонаціональний у проєкції на міжкультурні та міжмовні контакти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ З ТЕМИ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографія:

1. Арефьева Н. Г. Фразеология русских переселенческих говоров Юга Украины / науч. ред. Е. Н. Степанов. Одесса : Астропринт, 2021. 352 с.

Рецензія: М. Л. Ковшова. Н. Г. Арефьева. «Фразеология русских переселенческих говоров Юга Украины»: монография / науч. ред. Е. Н. Степанов. Одесса : Астропринт, 2021. 352 с. *Мова:* науково-теоретичний часопис з мовознавства. Одеса : Астропринт, 2021. №35. С. 242-243.

Наукові праці у фахових виданнях України:

2. Арефьева Н. Г. Репрезентация гендерных концептов в методике преподавания русского языка как иностранного (на материале фразеологии и паремииологии). *Мова:* науково-теоретичний часопис з мовознавства. Одеса, 2012. №18. С. 224-226.

3. Арефьева Н. Г. Концептосфера материнства у болгарській мовній картині світу (на матеріалі фразеології та пареміології). *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія №9. Сучасні тенденції розвитку мов. Випуск 9: збірник наукових праць / за ред. В. І. Гончарова. Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. С. 5-10.*

4. Арефьева Н. Г. Концепт “кровь” в славянской фразеологии. *Лінгвістика: збірник наукових праць. Луганск : ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2012. № 3 (27). С. 117-123.*

5. Арефьева Н. Г. Лингвострановедческий аспект русской фразеологии в обучении иностранцев: опыт создания практического пособия. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство. Дніпропетровськ : Видавництво ДНУ, 2013. Випуск 19. Т. 2. С. 3-7.*

6. Арефьева Н. Г. Концепт «душа» в славянской фразеологии. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: збірник наукових праць. Серія №9. Сучасні тенденції розвитку мов. Випуск 11 / за ред. В. І. Гончарова. Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. С. 3-14.*

7. Арефьева Н. Г. Сватовство в славянской фразеологии. *Мова: науково-теоретичний часопис з мовознавства. Одеса : Астропринт, 2014. №22. С. 139-144.*

8. Арефьева Н. Г. Брак и семья в славянской фразеологической картине мира. *Слов'янський збірник*: Зб. наук. праць. Вип. 19. Одеса – Чернівці : Букрек, 2015. С. 137-151.

9. Арефьева Н. Г. Фразеологическая картина мира сквозь призму лингвокультурных кодов (на материале русских говоров Одесщины). *Мова*: науково-теоретичний часопис з мовознавства. Одеса : Астропринт, 2017. № 27. С. 135-140.

10. Арефьева Н. Г. Гендерный код и его отражение в русских говорах Одесщины (на материале фразеологии). *Лингвистика. Лингвокультурология*: зб. наук. пр. / редкол.: Ю. О. Шепель (відп. ред.) та ін. Дніпро : Акцент ПП, 2017. №11. С. 188-199.

11. Арефьева Н. Г. Русский диалектный фразеологизм **чёрный вал** в этнокультурном освещении. *Мова*: науково-теоретичний часопис з мовознавства. Одеса : «Астропринт», 2018. №30. С. 22-28.

12. Арефьева Н. Г. Гендерные особенности лексической системы русских островных говоров Одесщины. *Лингвістика. Лингвокультурологія: Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання, вирішення* [колективна монографія] / За заг. ред. проф. Ю. О. Шепеля. Дніпро : Акцент ПП, 2018. Т. 12. Частина 2. С. 173-187.

13. Арефьева Н. Г. О некоторых принципах фразеографирования: к проблеме терминологических рассогласований. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород : УжНУ, 2020. № 14. С. 21-28.

14. Арефьева Н. Г. Материалы к «Фразеологическому словарю русских говоров Одесщины». *Мова*: науково-теоретичний часопис з мовознавства. Одеса : Астропринт, 2020. №34. С. 5-11.

15. Арефьева Н. Г. Паремии в русских островных говорах Одесщины как отражение лингвокультурного пространства диалектоносителей. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Філологія. На честь д. філол. н., проф. В. М. Мокієнка, Почесного Голови Комісії зі слов'янської фразеології при Міжнародному комітеті славистів (до 80-річчя від дня народження). Ужгород, 2020. С. 34-39.

16. Арефьева Н. Г. Діалектна фразеологія як транслятор типологічних властивостей мовних особливостей певних говірок (на матеріалі фраземіки російських острівних говірок Одесщини). *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич, 2021. Вип. 38. Т. 1. С. 91-98.

17. Арефьева Н.Г. Кодовые пространства и лингвокультурные коды как способ организации культурного знания (на материале фразеологии русских говоров Юга Украины). *Мова*: науково-теоретичний часопис з мовознавства. Одеса: Астропринт, 2021. №35. С. 7-15.

Публікації в іноземних періодичних виданнях:

18. Арефьева Н. Г., Черновалюк И. В. Основные принципы языковой подготовки иностранных учащихся в образовательном пространстве университета. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis: Studia Russologica IX*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe UP, 2016. С. 113-121 (авторська частина – 50 %).
19. Арефьева Н. Г. Фразеологизмы русских говоров Одесщины в свете лингвокультурных кодов. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis: Studia Russologica XI*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe UP, 2018. С. 33-42.
20. Арефьева Н. Г. Метеорологический лингвокультурный код в русских говорах Одесщины (на материале фразеологии). *Cuadernos de Rusística Española*. Granada: Universidad de Granada, 2019. № 15. P. 67-76.
21. Арефьева Н. Г. Народно-поэтические фраземы в русских говорах Одесщины. *Colloquium Journal*. Poland, 2021. № 27 (114). С. 1. S. 55-59.

Розділ у закордонній колективній монографії:

22. Арефьева Н. Г. Актуальные проблемы создания «Фразеологического словаря русских говоров Одесщины». *Słowiańska Frazeologia Gwarowa II: monografia zbiorowa*. Pod redakcją Macieja Raka i Valerija M. Mokienki. Kraków: Uniwersytet Yagielloński, Wydział Polonistyki. Księgarnia Akademicka, 2020. Т. 28. С. 137-147.

Розділ у вітчизняній колективній монографії:

23. Арефьева Н. Г. Концепты *воробей* и *дуля* в славянской фразеологии. *Одеська лінгвістична школа: класичне і новітнє* : колект. моногр. / за заг. ред. Ковалевської Т. Ю. Одеса : ПолиПринт, 2019. С. 37-44.

Публікації в інших закордонних виданнях:

24. Арефьева Н. Г. Украинско-русские гастрономические корреляции в проекте двуязычного культурологического словаря фразеологизмов. *Русистика и современность*: Сборник научных статей XIX Международной научной конференции (г. Астана, Казахстан, 22-24 сентября 2016 г.). В 2-х т. Т. 2. Астана, ЕНУ им. Л. Н. Гумилёва, 2016. С. 21-25.
25. Арефьева Н. Г. О создании русско-украинского фразеологического словаря культурных символов для иностранных студентов и стажёров. *Сохранение, поддержка и продвижение русской культуры и языка за рубежом*: Материалы VII Международной конференции (Минск, 28-29 ноября 2017 г.). Минск, 2017. С. 13-16.
26. Арефьева Н. Г. К вопросу о создании модели обучения русской фразеологии в китайской аудитории. *Традиционная духовная культура восточнославянских и китайского народов*: сборник научных статей. Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2017. С. 10-14.
27. Арефьева Н. Г. К вопросу об изучении фразеологического фонда русских островных говоров Одесщины: постановка проблемы. *Філологія в країнах ЄС*

та в Україні на сучасному етапі: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Румунія, Бая-Маре, 21-22 грудня 2018 р.). Бая-Маре, 2018. С. 8-11.

28. Арефьева Н. Г. К вопросу о верификации фразеологизмов русских островных говоров Одесщины с опорой на интернет-ресурсы. *Славянская фразеология в свете современных лингвистических парадигм*: сборник научных статей. Гомель : ГГУ имени Ф. Скорины, 2018. С. 21-26.

29. Арефьева Н. Г. Лексическая система русских говоров Одесщины: гендерный аспект. *Русский язык и литература в современном мире: проблемы и перспективы*: Сб. тезисов международного форума ИАРЯЛ. Тегеран. Иран. 2018. С. 65.

30. Арефьева Н. Г. О некоторых аспектах обучения русскому языку иностранных магистрантов в классическом университете. *Беларусь – Индия – Россия: сотрудничество в области преподавания русского языка как иностранного*: Материалы интернет-конференции (г. Минск, 13 ноября 2018 г.) / Редкол. : Т. Н. Мельникова (отв. ред.) [и др.]. Минск : Научный мир, 2019. С. 13-18.

31. Арефьева Н. Г. Астрономический лингвокультурный код в русских говорах Одесщины (на материале фразеологии). *Славянские лингвокультуры в пространственном и временном континууме*: сборник научных статей / редкол.: Е. В. Ничипорчик (гл. ред.) [и др.]. Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2019. С. 152-156.

32. Арефьева Н. Г. Космогонический код в диалектной картине мира (на материале фразеологии русских островных говоров Одесской области Украины). *Percepia nadprirodzena vo frayzeológii. Slavofraz 2019*. Univerzita Komenského v Bratislave, 2019. S. 34-40.

33. Арефьева Н. Г. «Фразеологический словарь русских говоров Одесщины» как источник этнокультурной информации. *Проблемы социокультурных дисциплин и модернизации образования на современном этапе*: Материалы Международной научной конференции (Кишинёв, 8-9 октября 2020 г.). Кишинёв, 2020. Серия XXII. Т. 3. С. 330-334.

34. Арефьева Н. Г. Временной лингвокультурный код в русских говорах Одесщины (на материале фразеологии). *Славянская фразеология и паремиология: традиционные и новаторские решения*: К 80-летию профессора В. М. Мокиенко. Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2020. С. 25-31.

Словники:

35. Арефьева Н. Г. Русско-украинский фразеологический словарь культурных символов (для иностранных студентов и стажёров). Одесса : ОНУ имени И. И. Мечникова, 2018. 120 с.

36. Арефьева Н. Г. Фразеологический словарь русских говоров Одесщины / Под ред. Е. Н. Степанова. Одесса : ОНУ имени И. И. Мечникова, 2020. 236 с.

Рецензія: В. М. Мокиенко. Наталья Г. Арефьева: Фразеологический словарь русских говоров Одесщины (Одесский национальный университет имени

И. И. Мечникова, Одесса, 2020, 234 с.). *Slavia: časopis pro slovanskou filologii*. Praha, 2020. Ročník 89. Sešit 3. S. 355-361.

Практичний посібник:

37. Арефьева Н. Г. Русская фразеология: лингвострановедческий аспект : практическое пособие. Одесса : Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, 2014. 188 с.

Публікації в інших виданнях України

38. Арефьева Н. Г. Фразеологизм как средство формирования поликультурной компетенции иностранных учащихся (на материале учебника «Ключи»). *Функциональная лингвистика*. Симферополь, 2012. №3. С. 29-31.

39. Арефьева Н. Г. Гастрономический код русско-украинской культуры в аспекте языковой подготовки иностранцев (на материале фразеологии). *Сучасні проблеми методики викладання мов та навчання іноземців у ВНЗ України: збірник наукових статей, присвячений 45-річчю кафедри мовної та загальногуманітарної підготовки іноземців*. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2016. С. 56-64.

АНОТАЦІЯ

Арефьева Н.Г. Фразеологія російських переселенських говірок Півдня України: лінгвокультурологічний та лексикографічний аспекти. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – російська мова. – Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. – Дніпро, 2021.

Дисертація є першим у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці дослідженням фразеології російських переселенських говірок Півдня України – унікального мовного шару, в якому віддзеркалені побут, історія, культурні традиції та світогляд говірконосіїв. На великому за обсягом емпіричному матеріалі здійснені комплексна характеристика фразеологічного фонду, його лінгвокультурологічний та лексикографічний опис. Визначено й апробовано систему методів, які дають змогу висвітлити внутрішню форму та розкрити лінгвокультурну своєрідність діалектної фраземи, що сприяє подальшому утвердженню етнолінгвокультурологічного вектору у фразеологічних дослідженнях.

Лінгвокультурний опис фраземіки російських переселенців уперше проведено на основі *кодових просторів* та їхніх складників – *лінгвокультурних кодів*. На підґрунті тріади «людина / природа / надприродне» виділено три кодові простори – *антропний, природний і ірраціональний*, – у межах яких описано такі лінгвокультурні коди: *гендерний, господарський (антропний кодовий простір); астрономічний і метеорологічний (природний кодовий простір); часовий, просторовий, космогонічний, духовно-релігійний (ірраціональний кодовий простір)*.

Аналіз низки лінгвокультурних кодів у межах виокремлених кодових просторів дав змогу не тільки структурувати фразеологічну картину світу як складник діалектної і, ширше, загальнонаціональної картини світу, але й розкрити найдавніші уявлення про світ, описати культурно значущі концепти, найважливіші культурні символи як регіональні, так і національні, реконструюючи в такий спосіб широкий і різноманітний лінгвокультурний простір носіїв говірок як органічну частину єдиного національного культурного простору.

У дисертації запропоновано оригінальну авторську концепцію створення регіонального фразеологічного словника, за якою разом із традиційними фразеографічними параметрами представлені оригінальні, що сприяє визначенню місця діалектної фраземи в системі національної мови на тлі міжмовних і міжкультурних контактів.

Ключові слова: фразеологія, фразема, діалектна фразеологічна одиниця, російські говірки Півдня України, лінгвокультурологія, кодовий простір, лінгвокультурний код, фразеологічна картина світу, лексикографія, фразеографія, регіональний фразеологічний словник.

АННОТАЦИЯ

Арефьева Н.Г. Фразеология русских переселенческих говоров Юга Украины: лингвокультурологический и лексикографический аспекты. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени доктора филологических наук по специальности 10.02.02 – русский язык – Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара. – Днепр, 2021.

Диссертация представляет собой первое в отечественной и зарубежной лингвистике исследование фразеологии русских переселенческих говоров Юга Украины – уникального языкового яруса, в котором как в зеркале отражаются быт, история, культурные традиции, мировоззрение и мирозерцание диалектоносителей. Исследование находится на стыке диалектологии, лингвокультурологии, этнолингвистики, лингвосемиотики, концептологии и социолнгвистики. На обширном эмпирическом материале осуществлены комплексная характеристика фразеологического фонда, его лингвокультурологическое и лексикографическое описание. Определена и апробирована система методов, позволяющих раскрыть внутреннюю форму и выявить лингвокультурное своеобразие диалектной фраземы, что способствует дальнейшему развитию этнолингвокультурологического вектора во фразеологических исследованиях.

Лингвокультурное описание фраземики русских переселенцев и их потомков впервые осуществлялось с помощью *кодовых пространств*, представляющих

собой набор *лингвокультурных кодов*, объединённых общей идейно-смысловой основой. На основе триады «человек / природа / сверхъестественное» выделены три кодовых пространства – *антропное*, *природное* и *иррациональное*, в рамках которых описывались следующие *лингвокультурные коды*: *гендерный*, *хозяйственный* (*антропное* кодовое пространство); *астрономический* и *метеорологический* (*природное* кодовое пространство); *временной*, *пространственный*, *космогонический*, *духовно-религиозный*, (*иррациональное* кодовое пространство). Система кодовых пространств и входящих в них лингвокультурных кодов – вторичных знаковых систем, в которых вербально или концептуально означиваются культурные смыслы в рамках одной темы, – составляет пространство лингвокультуры. Единицами, наполняющими *лингвокультурные коды*, являются *концепты* и сопряжённые с ними понятия *лингвокультурного концепта*, *культурно значимого концепта*, *культурного термина*, *символа*, *стереотипа*, *эталона*.

Большая часть фразем, группирующихся вокруг каждого из описанных кодов, характеризуется прозрачной внутренней формой, высокой степенью детализации и дифференциации предметов и явлений окружающей действительности. Анализ ряда лингвокультурных кодов в рамках выделенных кодовых пространств – *антропного*, *природного* и *иррационального* – позволил не только структурировать фразеологическую картину мира как составную часть диалектной и шире – общенациональной и межнациональной картин мира, но и раскрыть древнейшие архетипические представления о мире, описать культурно значимые концепты, важнейшие культурные символы, тем самым реконструируя широкое и многообразное лингвокультурное пространство носителей говоров как органичную часть единого национального культурного пространства.

В диссертации предложена оригинальная авторская концепция создания регионального фразеологического словаря, заключающаяся в том, что наряду с традиционными фразеологическими параметрами представлены оригинальные, способствующие определению места диалектной фраземы в системе национального языка на фоне межъязыковых и межкультурных контактов, и воплощённая в изданном «Фразеологическом словаре русских говоров Одесщины» (Одесса, 2020).

Ключевые слова: фразеология, фразема, диалектная фразеологическая единица, русские говоры Юга Украины, лингвокультурология, кодовое пространство, лингвокультурный код, фразеологическая картина мира, лексикография, фразеография, региональный фразеологический словарь.

SUMMARY

Arefieva N.G. Phraseology in Russian Migrants Dialects of the South of Ukraine: Linguoculturological and Lexicographical Aspects. – On the rights of the manuscript.

Thesis for a Doctoral Degree in Philology, speciality 10.02.02 – The Russian language – Oles Honchar Dnipro National University. – Dnipro, 2021.

The thesis is the first in domestic and foreign linguistics research of phraseology of the Russian migrant dialects of the South of Ukraine – a unique language layer, in which the way of life, history, cultural traditions of the dialect carriers are reflected. Based on the wide empiric material, a complex description of phraseology fund, its linguoculturological and lexicographic description are carried out. The system of methods that allows reconstructing an internal form and determining linguocultural originality of dialect phrasemes is suggested and approved, that assists further development of the ethnolinguoculturological vector in phraseology researches.

Linguocultural description of phrasemics of the Russian migrants was first conducted on the basis of *code spaces* and *linguocultural codes*, that form them. On the basis of the triad «a human being / nature / the supernatural» three code spaces – *anthropic*, *natural* and *irrational* are allocated. Within the limits of them such *linguocultural codes* as *gender*, *economic* (*anthropic* code space); *astronomic* and *meteorological* (*natural* code space); *temporal*, *spatial*, *cosmogonic*, *spiritually-religious* (*irrational* code space) are described.

The analysis of the *linguocultural codes* within the limits of the distinguished code spaces allowed not only structurizing phraseology picture of the world as a component part of the regional and national picture of the world, but also delighting the oldest ideas about the world, describing cultural significant concepts, important cultural symbols, thus reconstructing a wide and various linguocultural space of the dialects carriers as an organic part of the general national cultural space.

The original author's conception of creation of regional phraseology dictionary, according to that together with traditional phraseographic parameters the original ones are presented, assists to determine the location of dialectal phraseme in the system of the national language on the background of interlingual and cross-cultural contacts.

Keywords: phraseology, phraseme, dialect phraseological unit, Russian migrant dialects of Odessa region, linguoculturology, code space, linguocultural code, phraseological picture of the world, lexicography, phraseography, regional phraseological dictionary.

Арефьєва Наталія Георгіївна
Фразеологія російських переселенських говірок Півдня України:
лінгвокультурологічний та лексикографічний аспекти
Автореферат дисертації на здобуття
наукового ступеня доктора філологічних наук
зі спеціальності 10.02.02 – російська мова

Відповідальний за випуск:
доктор філологічних наук, професор
Степанов Євгеній Миколайович,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Підписано до друку 12.10.2021.
Обсяг 1,9 авт. арк. Формат 60×84/16.
Тираж 100 прим. Папір офсетний. Зам. № 682.

Надруковано у друкарні видавництва «Астропринт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-14-25, 37-07-17, (048) 7-855-855
www.astroprint.ua; www.stranichka.in.ua
e-mail: astro_print@ukr.net

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003